

PHRYGLER (M.Ö. 1200 – 330)

(DIA) Phrygler (Frigler), eskiçağda Orta Anadolu'da yaşamış halklardandır. Hitit devletinin M.Ö. 1200 civarında yıkılmasından sonra muhtemelen Güneydoğu Avrupa'dan buraya gelmişlerdir. Herodot ve Strabon gibi eskiçağ yazarlarının verdikleri bilgiler, dilbilim bulguları ve Güneydoğu Avrupa halkları ile aralarındaki maddi kültür benzerlikleri nedeniyle **Phryglerin Avrupa orijinli oldukları düşünülmektedir.**

Herodotos ve Strabon gibi Eskiçağ yazarlarına göre Makedonyalıların komşuları olan ve Avrupa'da oturdukları sırada **Brygler ya da Brigler** adını taşıyan Frigler, Makedonya ve Trakya'dan Boğazlar yolu ile Anadolu'ya göç eden Trak boylarından biriydi.

(DIA) (Herodot I, 14) *“Phrygia kralı Gordias oğlu Midas'tan sonra Delphoi'ye sunular gönderen ilk barbar, bizim bildiğimiz, işte bu Gyges'tir. Midas da üzerinde oturup alanen adalet dağıttığı krallık tahtını, ki görülmeye değer bir şeydir, sunu olarak vermişti, bu da tam Gyges'in krateroslarının durduğu yerededir”.*

(DIA) (Herodot VII, 73) *“Phrygia'luların donanımları Paphlogonia'lularinkine çok benziyordu, ama küçük değişiklikler vardı. Makedonyalılara göre Phrygia'lular Avrupa'da oturdukları zaman Bryg adını taşıyorlardı ve onların komşularıydılar. Asya'ya geçtikten sonra yurtları ile birlikte adları da değişmiştir”.*

(DIA) (Strabon XII, II 20) ...*“Aynı şekilde Brygler ve Phrygler aynı insanlardır”...*

(DIA) (Strabon XIII, I 8) ... *“İşte Troia savaşları sırasında durum böyle idi. Fakat sonradan pek çok değişiklikler oldu. Praktios'a kadar uzanan Kyzikos dolayları Phrygler, Abydos dolayları Thraklar ve bu ikisinden önce der Bebrykler ve Dryoplar tarafından kolonize edildiler”...*

Genel olarak kabul edilen görüşe göre MÖ 1200 yıllarına doğru başlayan ve dalgalar halinde 400 yıl kadar süren Trak göçleri, Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışını izleyen dönemde yoğunlaşmıştı. Son yıllarda, Troia ve Gordion (Yassıhöyük) kazılarında elde edilen arkeolojik buluntular da bu görüşü desteklemektedir. Adını

Homeros'un destanlarından öğrendiğimiz Mygdon, Askanios, Otreus gibi liderlerin önderliğinde, ilkel bir aşiret düzeninde yaşamlarını sürdürdüğü anlaşılan **Frigler'in Anadolu'daki ilk yüz yılları hala büyük ölçüde karanlıktır.** Bununla birlikte, Eskiçağ yazarlarının verdikleri bilgilerden onların, başlangıçta Troia ve çevresini ele geçirdikleri zaman içinde Askania Gölü (İznik Gölü) kıyıları ile Sangarios (Sakarya) Nehri vadisine doğru yayıldıkları anlaşılmaktadır.

Frigler, buradan güney ve doğu yönde genişleyerek Anadolu içlerine yayılmaya devam etmiştir. Gordion'da hemen Hitit yerleşmesi üzerinde bulunan Erken Demir Çağı'na tarihlenen (M.Ö. 1200-950) kalıntılar, **ilk Frig göçmenlerinin MÖ 11. yüzyıla doğru Polatlı yakınlarındaki** daha sonra başkentleri olacak olan Yassıhöyük'e ulaştıklarını ve başlangıçta basit köy düzeyinde yerleşik bir yaşamı benimsediklerini göstermektedir. Frigler'in köy düzeyindeki yaşam biçiminden siyasal örgütlü bir devlet düzenine nasıl geçtiği ve bu geçişteki aşamalar bugün için bilinmemektedir. Bununla birlikte, ilk aşamada, merkeze bağlı tek bir krallıktan çok, birçok beyliğin varlığı düşünülmelidir. Buna bağlı olarak, Gordion'un önceleri bir beylik merkezi olduğu ileri sürülebilir. Arkeolojik kazılar Yassıhöyük'ün daha M.Ö. erken 9. yüzyılda kabartmalı ortostatlarla süslü binalara sahip, çevresi sur ile tahkim edilmiş bir sitadel olduğunu ortaya çıkartmıştır. Öyle anlaşılıyor ki bu dönemde Gordion giderek içinde soylu yönetici bir sınıfın yaşadığı bir yönetim merkezi olma yolundadır. Gordion'daki bu büyük inşaat projesi gelişimini sürdürerek MÖ 9. yüzyılın sonuna gelindiğinde Orta Anadolu'da kendi dönemi için eşi olmayan anıtsal planlı kralı bir yerleşmeye dönüşmüştür.

(DIA) Antik batı kaynaklarında verilen bilgilere göre, Frig Devleti'nin ilk kralı, başkent Gordion'a adını vermiş olan Gordios (Gordias)'dur. Gordios, oğlu Midas'ın Frig tahtına geçtiği yıl MÖ 742 veye 738 dikkate alındığında, MÖ 8. yüzyılın ilk yarısında kral olmalıydı.

(DIA) Kral Gordios'tan sonra, Frig tahtına oğlu Midas geçmiştir. Frig kralı Midas hakkında bildiklerimiz esas olarak birbirinden ayrı iki yazılı kaynağa dayanmaktadır. Bunlardan ilki Midas'la çağdaş olan Assur kralı II. Sargon'un yıllıklarındır

(MÖ 721-705). Midas, Assur kaynaklarında "Muşkili Mita" adı ile tarihi bir kimliğe sahipken, antik batı kaynaklarında daha çok efsanevi kişiliğinden söz edilir.

(DIA) Her tuttuğunu altın olan Midas

(DIA) Apollon ve Marsyas'ın Müzik Mücadelesi (Eşek Kulaklı Midas)

(DIA) Frig yazılı belgelerinin suskunluğu karşısında Frig toplumunu ve bu toplumun yarattığı uygarlığı anlamamıza **Homeros, Herodotos, Strabon, Plinius** gibi Eskiçağ yazarlarının vermiş olduğu bilgiler ve arkeolojik kazılarla gün ışığına çıkan buluntular yardımcı olmaktadır.

(DIA) Homeros'a göre Frigler "**savaşa girmek için yanıp tutuşan**" bir ulustur. Strabon, onların "**barışsever**", Arrianos "**çok mutlu insanlar**", Livius "**cesaretten yoksun, korkak**" olduğunu belirtir. Antik çağ dünyasında ün salan Frigler'in müzik ve dansa gösterdikleri üstün performansı ise Athenaeus şöyle anlatır: "**...Frigya usulü flüt çalmayı onlar keşfetmişler ve kullanmışlardır. Bu sebepten, Yunanlılar arasında flütçülere Frigyalı isimler verirler...**". Homeros ve Herodotos, Frigya'nın, ormanlar, otlaklar, hayvan sürüleri ve toprak ürünleri bakımından zenginliğinden bahseder.

Midas'ın, M.Ö. 8. yüzyılın 2. yarısında Orta Anadolu Platosu'nda, batı kanadını **Gordion merkez olmak** üzere Trak kökenli Frigler'in; doğu ve güneydoğu kanadını **Muşki ve Taballer'in oluşturduğu konfederatif bir devletin kralı olduğu anlaşılmaktadır**. M.J. Mellink, "*Batı dünyası yani Yunanlı komşuları, krallığın **Frigli** yönünü, doğu dünyası yani Assur, Kuzey Suriye ve Urartulu komşuları, krallığın kendilerine daha yakın olan **Muşkili** yönünü tanımaktadırlar*" diyerek antik batı ve doğu kaynaklarındaki Frig-Muşki, **Midas-Mita** ayrımına açıklık getirmeye çalışmıştır.

Midas'ın ölümü hakkında Assur belgelerinde her hangi bir bilgi verilmemiştir. Buna karşılık **antik batı kaynaklarında** onun, Kimmerli istilâcılara karşı aldığı yenilgiye dayanamayıp **boğa kanı içerek intihar ettiği** bildirilmektedir. (DIA) Başkent Gordion'u yağmalayıp yıkan, Midas'ın ölümüne neden olan Kimmer istilâsı için **Eusebios, MÖ 696/695, S. J. Africanus ise M.Ö. 675-674 tarihini**

vermektedir. Bununla birlikte Frig-Kimmer mücadelesi ile ilgili yazılı belge olmaması ve Gordion'da son yıllarda yangın tabakasından elde edilen radyokarbon tarihine bağlı olarak büyük yangının **Kimmerler'e mal edilmemesi nedeniyle** babası Gordios gibi efsanevi kral Midas'ın da akıbeti şimdilik tarihin sırlarla dolu sayfalarında gizlidir.

Frig Krallığı'nın politik gücünün nasıl ve ne zaman sona erdiği pek açık değildir. Arkeolojik buluntular, MÖ 7. yüzyılın sonlarında başkent Gordion'da istikrarın ve zenginliğin devam ettiği yönündedir. Öyleyse Herodotos'un bildirdiği gibi Frig Krallığı, **Lidya kralı Alyattes'in M.Ö. 590 yılındaki Kızılırmak seferine değin hala bağımsızlığını koruyordu.** Ancak ne doğu ne de batı kaynaklarında Midas'ın halefleri hakkında açık bir kayıt yoktur.

Asur kayıtlarında Anadolu'yla ilgili olarak Midas'ın adı M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısında geçmektedir. Klasik dünyanın yazarları Midas'ın 7. yüzyılın erken bir döneminde öldüğünü bildirmektedir. Tüm bu kaynaklar Midas'ın uluslararası bir kişilik olduğunu, bir yandan diğer Anadolu, Suriye ve Asur liderleriyle uğraşırken diğer yanda da batıdaki Yunan dünyasıyla ilgilendiğini anlatır. Hem tahtını Delphi'deki Apollon Tapınağı'na armağan etmiş hem de bir Yunanlı prensesle evlenmiştir. Eşekkulaklı ve her dokunduğu altın olan Midas öyküleri, her ne kadar mitik de olsa, 8. yüzyılda yaşamış bu tarihsel kişilikten muhtemelen esinlenilmiştir.

(DIA) M.Ö. 28 Mayıs 585 yılında Medler ile Lidyalılar (**Lidya Kralı Alyattes ile Pers Kralı Kyaxares, Herodotos I, 74**) arasında yapılan **Kızılırmak barışından sonra Frig topraklarının Kızılırmak'ın doğusunda kalan toprakları Medler'in denetimi altına girmiştir.** Batıda kalan büyük kesim ise Lidya egemenliği altındaydı.

MÖ 547/46 yılında Lidya Krallığı'nın yıkılmasıyla birlikte Frigya toprakları, iki yüz yılı aşkın bir süre Pers İmparatorluğu'nun bir parçası olmuş, Kappadokia, Paflagonia ve Hellespontos ile birlikte **Büyük Frigya** satraplığına bağlanmıştır. Askerî ve idarî planda kalan Pers egemenliği boyunca yerli halk, büyük ölçüde geleneksel yaşam biçimi ve kültürlerini sürdürmeye devam etmiş, eski Frig dili ve

yazısı en azından M.Ö. 4. yüzyıla, hatta 3. yüzyıla kadar kullanılmıştı. Pers egemenliğini takip eden Hellenistik Çağ'da Anadolu'da Yunan kültürü, Yunan tarzı yaşam biçimi yayılmış, yerli diller, gelenekler yerini bu akıma bırakmıştır. Bununla birlikte köklü Frig kültürünün etkileri bölgede Roma Dönemi'nin sonlarına, hatta Hristiyanlığın ortaya çıkışına kadar devam etmiştir. Bir zamanların ihtişamlı başkenti Gordion ise önemini yitirmiş, giderek sonun başlangıcındaki köy niteliğine bürünerek sessiz bir şekilde unutulmuştur.

YAYILIM ALANI:

(DIA) Arkeolojik ve epigrafik bulgulara göre, Frigler Halys'in (Kızılırmak) doğusunda Çorum, Tokat ve Kırşehir; **kuzeyde** Samsun; **güneyde** Niğde ve Konya; **güneybatıda** Burdur ve Elmalı Ovası; **batıda** Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya; **kuzeybatıda** Bandırma yörelerine kadar etki alanlarını genişletmişlerdi.

(DIA) Phryglerin ilk başkenti, Ankara'nın 100 kilometre kadar güneybatısında, Polatlı ilçesi sınırları içinde ve Sakarya (eski adıyla **Sangarios**) Irmağı üzerindeki **Gordion**'dur (bugünkü **Yassıhöyük** köyü).

Frig yayılım sahası içinde Gordion başta olmak üzere Boğazköy, Alacahöyük, Ankyra, Pazarlı, Alishar, Kerkenes Dağı, Maşathöyük, Kaman-Kalehöyük, Midas Şehri (Yazılıkaya), Dorylaion (Şarhöyük), Daskylaion (Ergili) ve Sinop gibi merkezler ile Frig tümülüslerinde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar sayesinde Frigler'in tarihi, arkeolojik ve kültürel kimliği her geçen gün daha da aydınlanmaktadır.

(DIA) BAŞKENT GORDION

Gordion'un konumu, Anadolu'yu kat eden **ana yolların kavşağında bulunması**, ırmak ve diğer kaynaklar sayesinde suyun bolluğu ve çevresinin kuru tarım ve hayvancılığa uygun açık araziyle çevrili olması gibi çeşitli sebeplerden dolayı Phryglere, çekici gelmiş olmalıdır. Aynı doğal ortam koşulları, Gordion'un M.Ö. 3. binyıldan başlayarak Hitit egemenliği zamanında da iskân görmesini şüphesiz açıklar niteliktedir.

Arkeolojik bulgulara göre Phrygler, Gordion'a Hititlerin yıkılması sonucu M.Ö. 12. yüzyılın sonları gibi erken bir tarihte gelmiş olabilirler. Kazılarda gün ışığına çıktığı kadar en erken Phryg yerleşim yerleri gündelik hayata ilişkin malzemeler içeren, hafif konstrüksiyonlu küçük evlerden oluşan köy karakterine sahiptir. M.Ö. 9. yüzyılda ise büyük bir dönüşüm gerçekleşir ve yerleşim, içinde büyük yapıların yer aldığı, muazzam surlarla çevrili bir kale halini alır. **(DIA)** Yerleşimdeki bu önemli değişim muhtemelen, bu şekilde büyük inşaat projelerinin yapımını yürütebilecek merkezi bir **Phryg devlet yönetiminin** oluşmasıyla açıklanabilir. **(DIA)** 9. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Phryg Kalesi birkaç inşaat evresinin ardından kazılarla açığa çıkartılmış olan yerleşim planına sahiptir. Güneydoğudaki ana kale kapısının hemen içerisinde, üstü açık, büyük avlunun çevresinde dizili dikdörtgen binalar, **saray alanını oluşturmaktadır.**

Bu kale, M.Ö. 800 civarında kent sakinlerinin tüm mallarını bırakarak yalnızca canlarını kurtarabildikleri büyük bir yangında tahrip olmuştur. İşte bu kalıntılar ve yangının hemen öncesi ve sonrasına ait zengin mezarlar sayesinde Phryglerin bu dönemdeki maddi kültürü ve ekonomisi hakkında önemli bilgiler edinebiliyoruz. **Teras üzerindeki sıra-yapılar**, tahıl işlenen ve dokumacılık yapılan hareketli yerlerdi. **(DIA)** Saray alanındaki yapıların sadece birinde karşılaştığımız çakıl taşı mozaik taban döşemesi ise Eskiçağ'da bilinen bu tip zemin döşemesinin **en eski örneği olup** belki de bu bezemeci döşeme tarzının ilk kez Phryglerce icat edildiğini gösteriyor olabilir. **(DIA)** Saray alanındaki yapıların en büyüğünde bulunan çok iyi ince dokumalar ve fildişi **kakmalı ahşap mobilya gibi lüks eşyalar**, bu yapının **krala ait**, belki de yöneticinin kabul salonu olabileceğini düşündürmektedir. **(DIA)** Tahrip olmuş kalede bulunan büyük miktarda seramik kap ve demir obje, Phryglerin bu **malzemelere dair büyük bir endüstriye sahip olduğunu kanıtıyor. Suriye ve Filistin bölgelerinden ithal edilmiş lüks malzemeler** ise Phryglerin M.Ö. 800 civarındaki dış ticaret ilişkileri hakkında ipucu sağlıyor.

Gordias ve oğlu Midas, M.Ö. 800 felaketinin ardından Phryg Kalesi'nin yeniden inşasında önemli rol oynamış olabilirler. Yeni kale, eskisini tamamen

kaplamakta ve çok daha yüksek bir kotta yükselmektedir. Eski kale yapı birçok özelliğiyle birlikte kopyalanmış ve yeni yapılarında eskilerin işlevini sürdürmüş olması muhtemeldir. M.Ö. 8. yüzyılın sonuna doğru tamamlanan bu devasa proje, devlet yönetimi altında çalışan muazzam büyüklükte bir iş gücünü yansıtır.

Yeni kale Gordion'a üç asırdan fazla, M.Ö. 4. yüzyılın ikinci yarısı ortalarına kadar hizmet vermiştir. Bu uzun zaman diliminde Phrygia'yı etkileyen bir dizi önemli olay gerçekleşmiştir. 7. yüzyılda, muhtemelen Kafkaslardan gelen akıncı göçmen Kimmerler Anadolu'yu kasıp kavurmuştur. Phrygia'nın da bu felaketten nasibini aldığı söylenmektedir. 7. yüzyılın sonuna doğru **Kimmerleri batıda bastıran Lydler** (Lydialılar) siyasi egemenliklerini Anadolu'nun içlerine doğru genişletir. Gordion'da ana yerleşime bitişik bir kalenin içinde ele geçen çok sayıdaki **Lydia seramiği** nedeniyle bir **Lydia askeri garnizonu** barındırdığı düşünülmektedir. Bu askeri kale muhtemelen, Persler tarafından tahrip edilmiştir. Pers imparatorluğu döneminde Gordion, Marmara Denizi'nin güneyindeki Daskyleion'daki Pers satrabına bağlı, ikinci derece bir idari ve askeri merkez durumundadır.

M.Ö. 8. yüzyılın sonlarından 4. yüzyıla kadar yaşayan uzun ömürlü bu yeni kale Gordion'daki Phryg maddi kültürünün en iyi temsil edildiği yerdir. Yazılı Phryg belgelerinin çoğu bu döneme aittir.

(DIA) Gordion'un çevresinde yaklaşık 85 adet konik biçimli tepe (Tümülüs) vardır. Bu tepeler önemli bireylerin mezarları olup **M.Ö. 9. yüzyıldan 2. yüzyıla kadar** uzanan geniş bir zaman dilimine aittir. Bu tip mezar biçimi, Anadolu'da daha önce görülmediğinden, bu uygulamanın Phrygler tarafından Avrupa'daki memleketlerinden getirildiği düşünülmektedir.

Gordion'da kazılan tümülüslerden birkaçı büyük yangının hemen öncesi ve sonrasında yaşamış nesillere aittir. Özellikle yangından hemen sonraya ait iki tanesi, üzerinde durmaya değer örneklerdir. **(DIA)** Bunlardan biri M.Ö. 775 yılına tarihlenmekte olup Phryg kraliyet ailesinden bir prens veya prensese ait bir çocuk mezarıdır (**P Tümülüsü**). Ahşap mezar odasında ele geçen ve çocuğun ikinci

yaşamı için sunulmuş etkileyici lüks eşyaları arasında geometrik motifli çok ince kakma işçiliğe sahip ahşap mobilyalar ve belki de oyuncak olarak yapılan ahşap ve seramik hayvanlar dikkati çeker.

Hemen yakındaki diğer mezar ise 50 metreyi aşan yüksekliği ile Orta Anadolu'da bu tip mezarların bilinen en büyük örneğidir. İçinde ölünün yer aldığı ahşap mezar odası bozulmamıştır ve dünyanın bilinen sağlam en eski ahşap yapısıdır. Tıpkı çocuk mezarında olduğu gibi bu mezarda da ele geçen geometrik motifli zarif kakma bezemeli mobilyalar, Phryg sanatçılarına özgün büyük bir ustalığa işaret etmektedir. **(DIA)** Burada ayrıca belki de krallar arası hediye değiş-tokuşuyla ta Suriye'den Gordion'a kadar gelmiş hayvan başlı kovalar ve kazanlar gibi çok sayıda tunç obje bulunmuştur. Bu kaplardan bir kısmı mezarın yanı başında verilen baharatlı et yemeği, mercimek ve bira ile şarap ve ballı bir içecekten oluşan ziyafette kullanılmıştır. Kapların üzerindeki balmumu bantlar üzerindeki yazılar bilinen en eski Phrygçe yazı örnekleridir. Bu mezarın sahibi 1.60 metre boyunda ve altmışlı yaşlarının başlarında ölmüş bir erkek olup muhtemelen Phrygia kralıdır. Yakın zamanda mezarın ahşapları üzerinde yapılan radyokarbon analizleri kralın M.Ö. 740 civarında defnedildiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu kral, Phrygia'nın ünlü kralı Midas'ın babası olarak bildiğimiz Gordias olabilir.

ANKYRA

Antik yazar ve gezgin Pausanias, Phrygia Kralı Midas'ın bu şehirde bir çapa bulduğundan bahseder (Pausanias I 4, 5). Pausanias, bu çapayı kenti ziyareti sırasında Zeus Tapınağı içerisinde görmüştür.

YAZI ve DİL:

Harfler Yunan alfabesinden uyarlanmıştır. Yazıtlar kısa ve kullanılan dil hakkında bilgimiz ise sınırlıdır. Genellikle Yunanca ve Ermenice gibi dillerle akraba olduğu ileri sürülen Phryg dili, Hint-Avrupa dil ailesindedir.

DIA Klasik Yunan alfabesiyle yazılmış en yeni belge dışında **Eski Frigçe** metinlerde, Arkaik Yunan alfabelerine benzeyen bir alfabe kullanılmıştır. **Bugüne** kadar Eski Frigçe repertuarının *a, b, g, d, e, v, i, k, l, m, n, o, p, r, s, t, u* harfleri olmak üzere 17 harften oluşan ortak bir birikiminin olduğu düşünülüyordu. Bugün bu birikimin 19 harften oluştuğu belirtilmektedir.

Fakat Anadolu kronolojisinin yeniden gözden geçirilmesinden sonra en eski Frig belgelerinin en eski Yunan yazıtlarından yarım yüzyıl daha eski olduğu görülmektedir. Gordion Büyük Tümülüsü duvar yazıları da en eski Yunan yazıtlarıyla aynı döneme aittir (740'a doğru). Hangi halkın yol gösterici hangisinin izleyici olduğu kesin olarak açıklığa kavuşmamıştır. Yol göstericilerin Helenler olması büyük bir olasılık olsa da Frigler'in de katkıda bulduklarını düşünülebilir.

Büyük İskender'in M.Ö. 334 yılında başlayan seferi sonrasında Pers İmparatorluğu'nu fethiyle birlikte Frig kültürünün birçok özelliği yok olmaya yüz tutmuştur. Bunun sebebi, İskender'in fetihleri sonucu Anadolu'da ve Doğu Akdeniz'de gerçekleşen Hellenleşme olgusudur. Gordion'da yeni kalenin son kalıntıları terk edilmiş ve M.Ö. 3. ve 2. yüzyıllarda ait bir dizi kent katmanı ile örtülmüştür. Daha önceleri Frig maddi kültürünü karakterize eden diğer birçok eşya gibi artık Frigçe yazıtlar da ortadan kalkmıştır. Yine de Friglerin kendileri şüphesiz dilleri ve geleneksel dinlerine ait unsurlar gibi varlıklarını sürdürmüşlerdir. M.S. 3. yüzyıla ait mezar taşlarında hala **Frigçe yazıt formülleri** ve mezarları korumak amacıyla yazılan lanetler görülebilmektedir.

DİN:

(DIA) Phryglerin baş tanrısı bir **ana tanrıça ya da doğa tanrıçasıdır**. Genellikle **Kybele** olarak tanınan bu tanrıçaya Phrygler sadece **Matar (Ana)** demektedir. Gordion'daki birkaç taş heykelciğin bu tanrıçayı temsil ettiği düşünülür. Tanrıçanın muhtemelen kendi tapınağının mkapısında ayakta dururken betimlendiği kabartma bezemeli taş levhaların da gösterdiği üzere **Matar'a Ankyra'da** da tapılmaktadır. Gordion'un güneybatısında, Eskişehir ile Afyon arasında "**Frig Vadisi**" olarak da bilinen Phryg yaylaları uzanır. **(DIA)** Bu bölgede etkileyici büyük

kaya çıkıntıları dikkati çeker. **Phrygler, kaya yüzeylerine, belki de hepsi Matar tapınaklarını temsil eden mimari cepheler** yontmuşlardır. Bunların en büyüğü ve en ünlüsü, Yazılıkaya köyündeki Midasşehir'de olup cephesinde, halkın **lideri ve kralı Midas'a ithaf yazıtı** yer alır. Matar adı burada da birkaç kez yinelenir. **(DIA) Arslankaya'daki** cephe ise daha göz alıcıdır; burada kapıda ayakta duran Matar'ın iki yanında birer aslan vardır.

Eski Frigçe yazıtlar ve Frig sanat eserleri, **Matar** yani **Ana** olarak bilinen tanrıçanın, Frig halkının ana tanrıçası olduğunu ortaya koymaktadır. Yazıtlarda "**Matar Areyastin**" veya "**Matar kubileya/kubeleya**" olarak da geçen bu tanrıça, Frig sanatında ikonografik olarak betimlenen tek tanrıçadır. Frig Vadileri'ndeki anıtsal ya da küçük ölçekli kült anıtları, doğayı tüm canlılığı ile simgeleyen Ana Tanrıça Matar Kubileya'ya duyulan derin saygı ve bağlılığın en güzel kanıtlarıdır. Otantik Frig dini tapınımlarının somut tanıklarını oluşturan bu anıtlar, ana kayaya oyulmuş fasadlar, akarlar ve nişlerden oluşur. Bu anıtlar, tanrıçanın karakteri gereği çoğunlukla yerleşmelerin dışında, ormanlık, ıssız ve gizemli doğanın ortasındaki kayalık alanlarda yer alır. Aslında, Matar Kubileya kültüründe, gök kubbenin altındaki **uçsuz bucaksız doğa, bütünüyle tanrıçanın tapınağıdır**. Sonraları tanrıça, mimari bir yapıya dönüştürülen kayaların içinde yaşamaya devam etmiştir. Sembolik kapı, her an tanrıçanın varlığını hissettirir. Kapı bir gün açılacak ve tanrıça kayaların derinliklerinden görünecektir.

Frig kültürünün bir başka tipik özelliği, sıkça görülen kayalara oyulmuş basamaklı anıtlardır. Bazıları sadece bir dizi -genellikle üç ilâ beş- basamaktan meydana gelirken, bir kısım örnekte bu basamaklar, üstte basit insan uzuvlarına sahip bir disk şeklinde son bulmaktadır; anlaşılın disklere insan benzeri bir görünüm verilmek istenmiştir. Bu figürler **ya da idoller Frig panteonundaki bir başka tanrıyı temsil ediyor olabilir**. Basamaklı anıtlar ve İdoller nadiren yazıta sahiptir, dolayısıyla buralarda tapım gören tanrının (veya tanrıların) adını bilinmemektedir. Ancak **antik Yunan yazarları** Frigler'in "**Baba**" adını verdiği bir tanrıya taptıklarını ve onu bir hava tanrısı ile ilişkilendirdiklerini aktarır. Bu tanrı **Ana Tanrıça'nın erkek partneri** olabilir. Basamaklı anıtlar ve idollerin sıklığına

bakarsak, bu tanrı (ya da tanrılar) Ana Tanrıça'dan daha yaygın bir şekilde tapım görmüş gibidir. Bütün basamaklı anıtlar yerleşimlerin içinde ya da yakınında yer almaz; bazıları uzak noktalardadır. Gordion'un 30 km kuzeybatısındaki Dümrek yerleşmesi bu konuda iyi bir örnektir.

Kaya anıtlarının önemli bir kısmı Frig kültürünün geliştiği M.Ö. 9.-6. yüzyıllar arasına aittir. Frigya Pers İmparatorluğu'na katıldıktan sonra yeni yapı cepheleri (fasad), kabartmalar ve basamaklı anıtlar azalmaya başlar, fakat muhtemelen eski tapınım yerleri olarak kullanılmaya devam etmiştir. Hellenistik Dönem boyunca ve sonrasında Frig kültürleriyle ilişkilendirilen nesnelere, özellikle de tanrı tasvirleri Yunan tanrılarına yaklaşmıştır, fakat eski Yunancada *Meter* olarak bilinen Frig Ana Tanrıçası'na ve Zeus ile eşitlenen Frig erkek tanrısı gibi geleneksel tanrılara ibadet devam etmiştir.

Midas Şehri Hellenistik ve Roma Dönemlerinde kült merkezi olarak varlığını sürdürmüştür.

SANAT

Gordion'da ele geçen madeni at koşum takımları, fildişi levhalar üzerindeki avcı ve süvari betimleri, Pazarlı ve Burdur-Düver'de piyade betimli mimari kaplama levhaları Frigler'in savaşçı yönünü vurgular. Sadece Gordion'da ele geçen binlerce dokuma tezgah ağırlığı ve ağırşaklar, tümölüslerde bulunan keten ve yünden dokuma kalıntıları Frig toplumunda gelişmiş bir tekstil iş kolunun somut kanıtlarıdır. Tümölüslerdeki ahşap masa, sehpa, iskemle gibi farklı ağaç cinslerinin birlikte kullanıldığı mobilyalar, zengin orman kaynakları nedeniyle Frigler'de **marangozluk ve mobilyacılığın** çok geliştiğini gösterir. Tunçtan döküm ve dövme tekniğinde yapılmış kazanlar, kepeçler, kemerler, Türk hamamlarının geleneksel göbekli taslarının atası omfaloslu (göbekli) kaseler ve günümüz çengelli iğnelerinin atası, Frigler'le birlikte Anadolu'da moda olan fibulalar, Frigler'de çok yüksek bir maden teknolojisi ve endüstrisinin varlığını kanıtlar.

Dağlık Frigya Bölgesi'ndeki **kale tipi yerleşmeler** ve bu yerleşmelerin çevresinde yer alan **kaya anıtları** ise Frigler'in geride bıraktığı en önemli mimari yapılarıdır. Bunlar, Frigler'in ulaştığı yüksek düzeydeki taş ve kaya işçiliğinin somut

belgelerini oluşturmaktadır. Yukarı Sakarya Vadisi'nde Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya illeri arasında uzanan Dağlık Frigya Bölgesi, Frigler'in tarihleri boyunca siyasi ve kültürel açıdan en güçlü ve etkili oldukları bölgedir. Bölgenin özellikle savunmaya yönelik iskân tipine olanak sağlayan fiziki çevresi, vadilerin tabanını kaplayan alüvyonlu topraklar, zengin ormanlar ve tarımın can damarı olan akarsular nedeniyle burası Frigler için ideal bir yerleşim alanı olmuştur. Büyük bir bölümü bugün Eskişehir il sınırları içinde kalan bölgede M.Ö. 8. yüzyıl ile MÖ 6. yüzyılın ilk yarısı içinde birçok Frig kalesi kurulmuştur.